

SZABADFALVI JÓZSEF: „A JOGÁLLAM A JOGESZME
MEGVALÓSÍTÁSÁT CZÉLZŐ INTÉZMÉNY”.
JOGÁLLAM-KONCEPCIÓK MAGYARORSZÁGON
A 20. SZÁZAD KÖZEPÉIG (BUDAPEST: GONDOLAT
2023) 226.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.3.06>

Szabadsfalvi József már pályafutása kezdetén, az 1990-es évek első felében, a Szabó Miklós vezetése alatt formálódó „miskolci iskola” egyik meghatározó alakjaként,¹ korán elköteleződött a hazai jogbölcsélet eszmetörténetének kutatása mellett, s mára e terület vitathatatlanul legelismertebb szaktekintélyévé vált. A ’90-es évek közepén Moór Gyuláról írt monográfiáját² követően fokozatosan tágitotta eszmetörténeti érdeklődésének grádiuszát a két világháború közötti korszaktól indulva,³ hogy módszeresen feltérképezze a magyar jogbölcsélet

történetét a kezdetektől⁴ a „szocialista jogelmélet” korszakáig.⁵

A jelen kötet érdekessége, hogy ez alkalommal a szerző nem egy meghatározott eszmetörténeti korszakot vagy irányzatot, kiemelkedő gondolkodó munkásságát vonta górcső alá, hanem tematikus fókuszot választott vizsgálódásaihoz. Nevezetesen a jogállam fogalmának a magyar állam- és jogbölcséleti gondolkodásban való megjelenését, s formálódását. E kérdés köré rendezte el a korábbi kutatásai során már részben feltárt, lenyűgözően gazdag ismeretanyagot. Ugyanakkor a mű szerkezeti tagolását természetszerűleg az eszmetörténeti korszakhatárokhoz igazította.

A jogállam koncepciójának megjelenésének nyomai után kutatva a szerző a mű első fejezetében („A jogállam eszmény kialakulása és formálódása a 19. században”, 11–56. o.) a 19. századba vezeti az olvasót. A tetemes eszmetörténeti anyagban való eligazodáshoz három szempont kínálkozott a szerző számára: a fogalom eredetének vizsgálata (i), a „jogállam” magyar államelméleti szak-

¹ A miskolci iskola egyik első vállalkozása volt a magyar jogbölcséleti hagyomány szocializmust megelőző korszakának feltérképezése, melybe szervesen illeszkedett Szabadsfalvi Moór Gyulára fókuszáló érdeklődése. Loss Sándor – Szabadsfalvi József – Szabó Miklós – H. SZILÁGYI István – ZÖDI Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből. Pulszky – Pikler – Somló – Moór – Horváth – Bibó* (Miskolc: Biber Kiadó 1995).

² SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (Budapest: Osiris-Századvég 1999).

³ SZABADFALVI József: *Jogbölcséleti hagyományok* (Debrecen: Multiplex Media DUP 1999); SZABADFALVI József: *A cselekvősségi elméletől az újrealizmusig* (Budapest: Gondolat–Debreceni Egyetem 2004); SZABADFALVI József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében.* (Budapest: Gondolat 2014).

⁴ SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* (Budapest: Gondolat 2011).

⁵ SZABADFALVI József: *Múltunk öröksége. Elméleti történeti perspektívák* (Budapest: Gondolat 2016).

kifejezésének kikristályosodása (ii) és a források kronológiája (iii). Az ezek szem előtt tartásával alkotott, meglehetősen nagyfelbontású kép szerkezeti vázlata a következőkben foglalható össze.

A fogalom eredetét tekintve (ad i) a szemlélet alapfeltevése – ami tökéletesen egybevág a 19. század történeti, politikai realitásaival is –, hogy a jogállam nem magyar találmány, tehát az külföldi eszmék honosításaként jelent meg. A kölcsönzés két fő forrása közül az egyik a német általános államtan, az *Allgemeine Staatslehre* hagyománya, a másik az angol alkotmányjogi gondolkodás korabeli vonulata. A kettő közül természetesen az előbbi gyakorolt, ha nem is kizárólagos, de döntő hatást a magyar államtudományra.

A *Rechtstaat* kifejezés Carl Welkernél jelent meg először, hogy aztán Robert von Mohl műveiben találjon részletes kifejtésre. Mohl nevéhez kapcsolhatjuk a jogállam formális és tartalmi aspektusának kidolgozását. Az előbbi jelenti az állami működés joghoz kötöttségét, az utóbbi pedig, hogy az államnak bizonyos pozitív tartalmi elemeket is meg kell valósítani a jog keretei között, így különösen biztosítani az alapvető szabadságjogokat. Mohl követően az általános államtan művelői – aki közül legnagyobb hatással Johann Caspar Bluntschli, Rudolf von Gneist és Otto Bähr voltak – egyre inkább a jogállam formális felfogását helyezték előtérbe. Ami a hazai recepciót illeti, Mohl és Gneist fontosabb műveit a Magyar Tudományos Akadémia megrendelésére Löw Tóbiás és Takács Lajos fordították le, Bluntschlit pedig Acsády Ignác. Míg Bluntschli és Gneist nézetei hatottak a korszak jeles hazai jogtudósai és államtudósai közül Csemegi Károlyra, Kautz

Gyulára, Karvasy Ágostra, Kogler Nepomuk Jánosra, addig Bähr hatása mutatkozott meg Concha Győző felfogásában. Ez utóbbi fontos mozzanata volt, hogy a jogállamiság legfontosabb intézményének a közigazgatási bíraskodást látta. A közigazgatási bíraskodás bevezetése körüli vitába pedig számos „alkotmányjogi író” kapcsolódott be: Schwartz Gyula, Grünwald Béla, Láczy Gyula, Beksics Gusztáv, Dell’Adami Rezső, Kmety Károly és Mocsár Lajos. A jogállam formális aspektusát hangsúlyozó szerzőkkel szemben Mohl tartalmi jogállamiságra vonatkozó elképzelései köszönnek vissza Pulszky Ágost, Öreg János és Kuncz Ignác – akitől a kötet címében szereplő idézet is származik – nézeteiben. A liberális állammal azonosított formális jogállami koncepció konzervatív kritikájaként értelmezhetők Jedlicska Pál és Krammer György írásai, akik a jogállamban az egyéni szabadság túlhajtásának, az egyén magárahagyottságának és a valálatalanság terjesztésének intézményesülését látták.

Ami a jogállam angol felfogását illeti, ennek középpontjában az a gondolat áll, hogy a jogot nem az állam alkotja, hanem az az államtól függetlenül, azt megelőzően létezik. Ezért míg a német felfogás a jogállam alatt az önmagát korlátozó államot érti, addig az angol „joguralom” (*Rule of Law*) koncepciója a jognak eleve az állami hatalom fölé rendeltségét tételezi. Ezt az elképzelést fejtegette ki részletesen Albert Venn Dicey, akinek művét Tarnai János Kautz Gyula közreműködésével fordította magyarra, és ugyancsak az Akadémia gondozásában jelent meg röviddel a századfordulót követően. A joguralom angol felfogása nyilvánvalóan befolyásolta a bírói hatalom megerősítését, a közjogi bírás-

kodás bevezetését irányzó, a fentiekben már jelzett eszmecserét.

A „jogállam” államtudományi szakki-fejezéseként való kifejeződését illetően (ad ii) látható, hogy korszakban voltak olyan jeles szerzők, mint például Eötvös József, akik anélkül értekeztek a jogállam fogalmáról, hogy magát a kifejezést használták volna. Takács Gneist művének fordításában még felváltva használta a „jogi állam” és a „jogállam” kifejezéseket, Kautz Gyula pedig a „jogállam” formulával élt. Elsőként Csemegi Károly használta következetesen a „jogállam” terminust értekezéseiben. Érdekes módon a „joguralom” kifejezés korábban bukkant fel Pauler Tivadar írásaiban, mint a „jogállam”, s a későbbiekben még Pisztóry Moór műveiben is találkozhatunk azzal. A kifejezés 19. század második felében mutatkozó alaki sokfélesége tehát jól jelzi az általa lefedett eszme újszerűségét, tartalmi képességét.

Az időrendiség szempontjából (ad iii) tekintve a képet azt látjuk, hogy a jogállam fogalma – leszámítva Pauler (1854) „joguralomról” szóló eszme-futtatását – az 1860-as években bukkan fel először Karvasy (1862) és Csemegi (1862) munkáiban, melyet követett Mohl művének magyar nyelvű kiadása (1866) és a Karvasy tanítvány, Kogler értekezése (1868). A jogállam témája aztán az 1870-es években lép a hazai államtudományi gondolkodás homlokterébe az olyan mesterek munkái révén, mint Concha (1871), Schwartz (1871), Pisztóry (1872), Kautz (1876), Grünwald (1876) és Kuncz (1877). E diskurzus kiterjedéséhez hozzájárult Bähr eszméinek ismertetése (1871), valamint Gneist (1875) és Bluntschli (1876) könyveinek lefordítása. A következő évtized tudományos

eszmecseréjének fókuszába fokozatosan a jogállamiság formális garanciáinak keresése, s főként a közjogi bíraskodás, illetve azon belül a közigazgatási bíraskodás problémája került. Ennek részei voltak Kuncz (1888) mellett többek között Dell’Adami (1880) és Lánczy (1883), a következő évtized kezdetén pedig Mocsáry (1890) és Kmety (1891). Az 1880-as években vált általánosan elfogadottá a jogállam pozitív értékelése, amely tükröződött Pulszky (1885) teóriájában, majd a ’90-es években Öreg (1897) nézeteiben. A század utolsó évtizedében jelentkeztek azonban a jogállam eszméinek bírálati is Mocsáry (1890), Krammer (1896) és Jedlicska (1897) írásaiban.

A fejezet fenti vázrajza is érzékelteti azt a kihívást, amelyet az elemzés három síkjának összeszervezése jelenthetett a szerző számára. Szabadfalvi mesterien megoldotta ezt a feladatot, és remekül vezeti az olvasót, értő kézzel összefonva a három gondolati szálát. Az államtan hazai története átlagos szintű ismerőjének – melyhez a jelen recenzens is sorolja magát – különösen figyelemreméltó lehet, hogy mennyire eleven és gyakorlatias volt a korszak tudományos eszmecseréje, amelynek tablója a fejezetből az olvasó elé tárul.

Jóval egyszerűbb dolga volt a szerzőnek a következő korszak, a századforduló eszmei mozgásának áttekintésekor („Jogállamfelfogások a 20. század elején”, 57–84. o.), hiszen rövidebb periódusról, kevesebb szerzőről és immár nem annyira egy új eszme tudományos vitákban való formálódásáról, hanem annak a doktrinális megszilárdulásáról kellett számot adnia.

A jogállam fogalma már az 1890-es évek derekán bevonult a *Pallas nagy*

lexikonába a Heil Fausztin által írt szócikként. 1902-ben indult útjára a korszak meghatározó tudományos periodikájává váló *Jogállam* című folyóirat, melynek nyitó tanulmányát Edvi Illés Károly jegyezte. A folyóirat tekintélyét jelzi, hogy a *Magyar jogi lexikon* (1904) és a *Révai nagy lexikona* (1914) a „jogállam” címszava alatt csupán erre utal, felsorolva a szerkesztői gárdát.

Az előző század tudományos eszmecseréjének folytatásaként Gratz Gusztáv épp a századfordulón megjelent értekezésében a jogállam formális felfogásához csatlakozott, míg Ferenczy Árpád (1905) írásában a Karvasynál korábban megjelent jogállam–rendőrállam szembeállítását idézte fel. Boér Elek (1907) Gneiszt és Bähr gondolatait hivatkozva csatlakozik a közigazgatási bíráskodás körül a múlt században megindult polémiához, Horváth Emil (1912) pedig a formális felfogás elégtelenségét bírálta, kiemelve a liberális szemlélet individualizmusának problémáját.

Az első világháborút megelőző korszak legjelentősebb mestereként Balogh Artúrt emeli ki a szerző, akinek a jogállamról vallott elképzeléseinek formálódását végigköveti az 1913-ban témában megjelent első tanulmányától kezdve az egyetemi jegyzeteiben kifejtett (1905, 1909, 1910) eszméin keresztül, a felfogását legrészletesebben kifejtő akadémiai előadásaival bezárólag (1914). Szabadfalvi a hazai államtudományi gondolkodás történetében Balogh munkásságában látja a jogállam koncepciójának első következetes és részletes kidolgozását.

Balogh tisztában volt a jogállam tartalmi aspektusának jelentőségével, s így voltaképpen a Mohl által fémjelzett irányhoz csatlakozott. Felfogásában tehát a formális jogegyenlőség és az

állami működés joghoz kötöttségének, a bírói hatalom által való ellenőrzöttségének elvárása mellett megjelenik a tartalmi célokat összefoglaló „ember eszme”. Miként azt maga Balogh írja akadémiai székfoglalójában:

„A joguralmat minden emberi életviszonyban, tehát a közviszonyokban megvalósító állam is csak annyiban jogállam, amennyiben a jog, mely benne általános uralomra jut, az ember eszméjével összhangban áll, benne minden életviszonyban az ember eszméje szempontjából helyes jog jut uralomra.” (78–79. o.)

Ebben az értekezésben Balogh vállalkozott a jogállam eszméjének történeti vizsgálatára is, felfejtve a német és az angol hagyomány szálait, s különböző szemléletét, amelyhez hozzákapcsolja a 19. századi francia fejleményeket is. Ez utóbbi lényegét a Montesquieu és Benjamin Constant által kidolgozott „alkotmányos állam” gondolatában látta, amely ugyan hidat vert az angol és a német felfogás között, azonban nem foglalta magában a közigazgatás bírói hatalom alá vetésének követelményét. (A francia fejlődés áttekintését a Constantról ugyancsak 1914-ben tartott akadémiai előadásában még bővebben részletezte.) Balogh számot vetett az előző század magyar politikai gondolkodásának eredményeivel is, melynek eredményeként a jogállam eszméjének megvalósítása immár vitathatlan politikai céllá vált. A fentiekben már általunk is említett tudósok és közjogi írók – Concha, Csemegi, Karvasy, Kautz, Kogler, Kuncz, Pisztory – mellett olyan kiváló politikusok gondolatait is hivatkozva, mint Irányi Dániel, Nyáry Pál és Tisza Kálmán.

A két világháború közötti korszakban virágkorát élte az államtudományi és az alkotmányjogi gondolkodás,

akárcsak az azzal szorosan összefüggő, Moór Gyula, Horváth Barna és Bibó István nevével fémjelzett jogbölcselet. Nem véletlen hát, hogy e két évtized fejleményeinek áttekintését adó harmadik fejezet („A jogállamiság-eszme a két világháború között”, 85–182. o.) teszi ki a mű terjedelmének mintegy felét. Szabadfalvi ezúttal a periódus kiemelkedő közjogi gondolkodóira – Egyed István, Csekey István, Krisztics Sándor, Horváth Barna, Magyary Zoltán, Szontagh Vilmos, Bibó István, illetve a Magyary-tanítványok közül Martonyi János és Kiss István munkásságára – fókuszált, s kevesebb figyelmet szentelt a jogállam eszméjének alakulása szempontjából kisebb jelentőségű kortársak reflexióinak felidézésére („Kortárs szerzők a jogállamról”, 113–128. o.).

Egyed István jogállamról vallott nézeteinek érdekessége, hogy alapvetően konzervatív beállítottságú gondolkodóként a történeti magyar alkotmány értékeinek feltétlen híve volt, aki azonban fokozatosan a jogállam liberális szellemű, formális felfogása felé fordult. Az első világháború kezdetén az alkotmányosság biztosítékát még az önkormányzatiság megerősítésében látta, de 1916-ban már a közigazgatási bírászkodás bevezetése mellett érvelt. A háborút követően pedig az osztrák példára hivatkozással a „közjogi bírászkodás”, vagyis az alkotmánybíróság intézményének jelentőségét hangsúlyozta. Ugyanakkor élesen bírálta a formális jogállamiság értékeit kétségbe vonó új nézeteket, köztük Magyary törekvéseit, aki a formális jogbiztonsággal szemben a közigazgatás hatékonyságát előbbre valóknak ítélte. „Az eredményességre törekvés tetszetős jelszavának hangoztatása és a jogeszmével való szembeállítás csak a diktatú-

rát és az önkényt akarja fedezni” (94. o.) – írta Egyed 1943-ban. Az 1945–1947 között megjelent írásaiban pedig a jogállam lényegi vonásaként emeli ki a formális intézményi keretek fontossága mellett az egyéni „természetes és elidegeníthetetlen” jogok tiszteletben tartását.

Egyedhez hasonlóan konzervatív szemléletű s a magyar alkotmányfejlődés értékei mellett elkötelezett tudós volt Csekey István is, aki azonban sokkal ellentmondásosabb eszmei utat járt be. Csekey pályakezdeményekor, az első világháborút megelőző években a választási és a közigazgatási bírászkodás intézményesítésében látta a jogállam biztosítékait. Az 1923–1931 között észtországi vendégprofesszorsága után hazatérve megsemmisítő kritikával illeti a szovjet államfelfogást, ami a jogállamiság elvetésén alapul, s amit egyszerűen „politikai diktatúrának” minősít. Nyomat sem találjuk azonban e kritikai állásfoglalásnak a német vezérállamot elemző 1936-ban megjelent értekezésében. Ebben Carl Schmitt – a totális állam legnagyobb tekintélyű kortárs német teoretikusa – nyomdokain haladva jut el a liberális jogállam meghaladásaként értelmezett „tekintélyállamig”, melyet a jogállam egy új típusaként értékel. Nem is csodálkozhatunk ezután Csekeynek a zsidótörvényekkel kapcsolatos megértő álláspontján, melyet 1943-ban fejtett ki. E szerint a jogegyenlőség felfüggesztése csupán azt célozza, hogy az állam a tényleges egyenlőség megvalósítása útjába eső néhány „kirívó akadályt” elhárítson.

Miként Csekey, úgy Krisztics Sándor – a pécsi egyetem politika és jogbölcselet egykori tanára – is reflektált a jogállam és a totális állam fogalmi viszonyára, de Krisztics távolságtartóbb állásfoglalás-

ra jutott. Az 1931-ben megjelent, oktatósi célokat is szolgáló monográfiájában a jogállam fogalmát – a Balogh által elemzett francia hagyományhoz hasonlóan – az alkotmányosság kritériumával kapcsolta össze, és egyúttal kiemelte annak társadalmi meghatározottságát. Ebben az írásában még egyértelműen elutasította azt a gondolatot, hogy a fasiszta vagy a bolsevista államot jogállamnak tekintse:

„Ily értelemben sem a fascizmus, sem a bolsevizmus nem felel meg a jogállam követelményének, hanem hatalmi-állam jellegűek. Úgy a fascista, mint a bolsevista állam [ban] hatalmi szóval alakítják és formálják a társas együttélést.” (108. o.)

A tíz évvel későbbi művében viszont – akár csak Csekey – elfogadta azt az értelmezési lehetőséget, hogy a totális államot, egyfajta materiális jogállam koncepció jegyében, a jogállam sajátos típusának tekintse. A jogállam társadalmi alapjainak vizsgálatát célzó, jósz szerint ezzel egy időben írt munkájában azonban világossá tette, hogy az „eszmei értelemben” vett jogállam alapja csak a polgári – „szabad kereseti” – társadalom lehet, melyben a törvény eszméjét az egyenlőség és szabadság eszméje hatja át.

Horváth Barna – a múlt század első felének kiemelkedő jogbölcseleje, aki Somló Bódog és Moór Gyula mellett nemzetközi elismertségre tett szert – már az 1934-es *opus magnum*ában, a német nyelven megjelent *Jogszociológia* című művében külön alfejezetben tárgyalta a jog szupremáciájának angol gondolata és a német jogállam eszme viszonyát, kiemelve a két felfogás különbségét. Ezt a problémát azonban bővebben is elemezte az *Angol jog-*

elmélet (1943) című monográfiájában, illetve az annak előtanulmányait jelentő közleményeiben (1931, 1933, 1939). Ezekben rávilágított arra, hogy a *common law* doktrínában a jog felsőrendűsége azt jelenti, hogy a jog minden hatalom felett áll, ezért a hatalomból nem is vezethető le. Miként kortársai a harmincas évek közepén, Horváth szintén szembesült a jogállam és a totális állam viszonyának kérdésével. A *Joguralom és parancsuralom* (1936) című értekezésében Csekeyhez és Kriszticshez hasonlóan felvetette azt az elméleti lehetőséget, hogy a totális államot mintegy a formális értelemben vett jogállam meghaladásaként („túlhatásaként”) értelmezze, de Kristicshez hasonlóan ő is alapvető kételyeket fogalmazott meg azzal szemben, hogy vajon a totális állam közérdeket feltételezeten előmozdító eszközei – terror, vezérkultusz, parancsuralom – valóban alkalmasak lehetnek-e annak az erkölcsi minimumnak az érvényesítésére, amelyet a jogállam természetjogi gondolata előír.

A magyar közigazgatás-tudomány iskolateremtő, prominens alakja, Magyary Zoltán, elsősorban a hatékonyság és a jogszerűség viszonylatába helyezte a jogállam problémáját. A jogállamot egyértelműen a 19. századi liberális állam történeti formájának tekintette, amin a 20. század tömegtársadalmainak túl kell lépniük. A hatékony társadalomszervezés nélkülözhetetlen a 20. századi „post-industrialis” társadalom számára, ezért elkerülhetetlen fejleménye az államfejlődésnek a végrehajtó hatalom előtérbe kerülése és a materiális társadalmi célok megvalósítását biztosító, magas fokon racionalizált közigazgatás, a „cselekvő állam” kiépítése. Magyary e szemlélet jegyében változó hangsúlyokkal és meg-

fogalmazásokkal, de alapvetően kritikai szellemben értékelte a jogállam eszméjét. Az 1930-ban megjelent, *A magyar közigazgatás racionalizálása* című a közigazgatás jogszerűségének biztosítását még egyértelműen a racionalizálás programjába illeszkedőnek találta. Ennek jegyében foglalt állást a közigazgatási eljárás kodifikációja, a közigazgatási bíraskodás bevezetése s az alsófokú közigazgatási bíróságok kiépítése, valamint az alkotmánybíróság mintájára elgondolt felsőfokú közigazgatási bíróság létrehozása mellett.

Sokatmondó a közel egy évtizeddel később megjelent tanulmányának (1939) címe: *Két korszak megszgyéjén: jogállam – a cselekvő állam*. Ebben az írásában már azt fejtegeti, hogy az államélet fő kérdése a hatékonyság biztosítása, amelyet azonban bármilyen politikai berendezkedést tükröző államforma – demokrácia, tekintélyuralom, rendőrállam vagy totális állam – kereti között megvalósítható. Adott esetben a jogállamban is, de valójában a 19. századi jogállam eszméje, a maga formalizmusával inkább akadályát képezi a hatékonyság növelésének. Ezt az elképzelést – melynek kapcsán Bibó találóan jegyzi meg, hogy Magyarynak „a szabadság ügye iránt nem sok érzéke volt” (140. o.) – dolgozta ki a következő években megjelent írásaiban (1939, 1942), amelyekben a jogállamot mint történetileg meghaladott államformát állította szembe a cselekvő állammal: ez utóbbiban az egyéni érdekeket szolgáló jogszerűség kivánalmát a társadalmi érdekek érvényesülését biztosító, tudományos szervezett, központosított végrehajtó hatalom iránti igény szorítja háttérbe. A tudományos szervezettség a Magyary által propagált, amerikai mintára felfogott „szervezéstu-

domány” formájában jelentkezett, s ami fáradozásainak köszönhetően gyökeret is vert a későbbiekben a hazai közigazgatástudományban, a szocializmus korszakában mintegy újjászületve.⁶

Magyary 1942-ben a *Magyar közigazgatás* címmel megjelent fő művének – melyet később tanítványai a „cselekvő állam” kézikönyveként említettek – megjelenése termékeny tudományos vitát gerjesztett, melyben a méltatások mellett bírálatok is hangot kaptak. Egyed István kritikus véleményére már fentebb utaltunk, emellett Szontagh Vilmos reflexiójára (1943) érdemes kitérnünk. Szontagh elsősorban azt kifogásolta, hogy Magyary az eredményességet láthatóan a jogszerűségen kívülálló, azzal szembeállítható értéként mutatja be, holott az eredményességnek éppen a jogszerű végrehajtás következményeként kellene beállnia. Ezt a kritikát Magyary válaszában igyekezett elhárítani, hangsúlyozva, hogy a jogszerűség követelményét nem állt szándékában háttérbe szorítani, csupán azzal egyenlő súlyt kívánt adni a hatékonyság értékének. A polémiaiba bekapcsolódó Bibó István (1944) a maga sajátos – s már akkor eléggé kiérlelt – politikai bölcseletének szellemében a szemben álló felek érveit akképpen igyekezett szintetizálni, hogy valójában mind a jogállam – a maga államhatalmi ágak elválasztására épülő alkotmányos rendszerével –, mind pedig a hatékonyságra törekvő, s posztindusztriális viszonyok között egyre inkább racionalizált, „szolgálatszerű” igazgatás egyazon célt, a hatalom megszélesítését szolgálják.

⁶ A Magyary által alapított Magyar Közigazgatási Intézet utódja a szocializmus korszakában előbb a Tanácsi Szervezési Intézet, majd annak átszervezését követően, 1977-től az Államigazgatási és Szervezési Intézet lett.

Szabadsfalvi a két háború közötti időszak bemutatását két Magyar tanítvány, Martonyi János és Kiss István munkásságának ismertetésével zárja. Pályafutása kezdetén – még joghallgató korában megjelent cikkében (1932) – Martonyi a jogállam 19. században kikristályosodott fogalmának elemzéséből indult ki, állást foglalva a közigazgatási bíraskodás, s az akkor újkeletű alkotmánybíraskodás intézményeinek bevezetése mellett. Hét évvel később megjelent, a témába vágó munkájában azonban – vélhetően már mestere, Magyar hatására –, más kortársaihoz hasonlóan, elfogadta a hitleri állam jogállamként való elismerésének lehetőségét. Az előbbi s az utóbbi között csupán azt a különbséget tételezve, hogy míg a jogállam az egyéni jogokat védi, addig a német, *Führer-prinzip* alapján működő jogállam a „népi közösség rendjéhez” igazodik. A '40-es években megjelent kisebb írásaiban (1940, 1942) mesteréhez hasonlóan igyekezett „időtálló ötvözetként” bemutatni a totális államot mint a liberális, egyéni jogokat védő jogállam közösséget szolgáló meghaladását.

Kiss István az 1943-ban – a Magyar Közigazgatástudományi Intézet munkatársaként – tartott előadásában ugyancsak Magyar felfogását követve értekezett a jogállam meghaladottságáról, az erős végrehajtó hatalom történeti szükségyszerűségként való előtérbe kerüléséről, s a racionalizált közigazgatásra támaszkodó „cselekvő államról”.

Mielőtt tovább lépnénk a szerző által vizsgált utolsó, az 1945 és 1948 közötti korszak áttekintéséhez, térjünk még vissza a korábban zárójelben hagyott kisebb mesterekhez. Szabadsfalvi e körben emlékezik meg a Magyarval vitába bocsátkozó Szontagh mellett a debreceni egyetem professzoráról, Márffy Edé-

ről, (ifj.) Mikszáth Kálmánról – a nagy író konzervatív nézeteket valló, politikai fiáról –, Tomcsányi Mórictól, Mihelics Vidről, Ottlik Lászlóról, Weis Istvánról, Pap Józseftről, Puky Endréről és Csizmadia Andorról. A klasszikus liberális jogállam felfogást képviselő Márffy (1925, 1930), Tomcsányi (1932), Pap (1940) és Puky (1940) álláspontjától a kereszténydemokrata szociális állam eszméje felé elmozdulást jelzik Mikszáth (1926), Mihelics (1931) és Csizmadia (1944) nézetei. Ezzel szemben a jogállam történeti kudarcát vélte felfedezni Weis (1939) és Ottlik (1942).

„S mit vésnek majd az én fejfámra? Bibó István. Élt 1945–1948.”⁷ Bibó szavai jól jelzik a második világháború végétől, a német megszállás alóli felszabadulástól a kommunista hatalomátvételig eltelt néhány év jelentőségét, amely a demokratikus jogállam megteremtésének csalóka reményével kecsgettette a magyar politikai gondolkodók kiválóságait. A jogállamról folyó polémia eme utolsó fellobbanását – amelyet a következő négy évtizedben a marxizmus-leninizmus oktrojált uralma borított homályba – veszi számba Szabadsfalvi a történeti áttekintés utolsó részében („Gondolatok a jogállamról 1945 után a fordulat évéig”, 183–200. o.).

Az előző korszak meghatározó alakjai – Horváth Barna, Moór Gyula, Egyed István és Martonyi János – mellett a jogállam kérdéséhez hozzászólók között találjuk Mezey Istvánt, Csorba Jánost, Szabó Józsefet és Pernecky Bélát.

Az 1945 nyarán rendezett „demokráciavitába” bekapcsolódó Horváth saját

⁷ Huszár Tibor: „Bibó István – a gondolkodó, a politikus” in Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. III. köt. (Budapest: Magvető 1986) 388.

– az angol és a magyar történeti alkotmány jelentőségét hangsúlyozó – álláspontjával szemben elsők között szállt síkra a kartális alkotmány megalkotása mellett. Ez alkalommal adott hangot Mezey a szovjet jog jogállamkénti értelmezésének, mely mintegy a néhány évvel későbbi ideológiai fordulat hírnökének is tekinthető.

Néhány hónappal később, 1945 őszén Moór egyik előadásában a tartalmi jogállam felfogása mellett érvelt, fejtegetésében aláhúzva, hogy a formai jogállamiság követelményét jelentő, az állam joghoz kötöttségének kritériumához hozzá kell tennünk, hogy a jognak tartalmilag is ki kell fejeznie a demokrácia alapvető értékeit. Egyed ezzel egy időben foglalt állást a jogállamiságnak az alkotmányossággal való összekapcsolása mellett, míg Csorba felelevenítette a közigazgatási bíraskodás gondolatát, kiegészítve azt az alkotmánybíróság létesítésére vonatkozó javaslattal. Csorba a kortárs hazai államelméleti gondolkodásban jószerint ismeretlen svéd példára hivatkozással ajánlotta megfontolásra az állampolgári jogokat védő ombudsman intézményének bevezetését is.

Szabó – Moór és Horváth tanítványa – a megelőző korszak törekvéseinek ellenében, a közigazgatási bíraskodás bevezetése helyett a rendes bíróságok hatáskörének kiterjesztését s a német jogállam koncepció helyett az angol joguralom eszméjének alapulvételét sürgette 1946-ban megjelent értekezésében. Ugyanekkor Egyed – Perneckyhez hasonlóan – a katolikus egyház társadalmi tanításának talaján álló, kereszténydemokrata szociális jogállam gondolatát vetette fel.

Mielőtt még a jogállamról folyó eszmecsere és egyúttal a magyar demokrácia

sorsa megpecsételődött volna, 1947-ben megjelent írásában Egyed az alkotmánybíraskodás, míg Martonyi a közigazgatási bíraskodás jelentőségét hangsúlyozta.

A mű érdemi részét a szerző rövid utószóval („Epilógus”, 201–202. o.) zárja, melyet még irodalomjegyzék és névmutató követ. Ebben Szabadfalvi – a recenzens megítélése szerint – kis sé bátortalanul érvel a mű témaválasztásának időszerűsége mellett. A szerző által érzékelt igazolási kényszer persze érthető a magyar jogállamiság aktuális helyzetét tekintve. Míg a rendszerváltást követő évtizedben a jogállam eszméje a demokratizálódási folyamat vezérlő csillaga volt, az elmúlt két évtizedben azt fokozatosan háttérbe szorította a „jó kormányzás” programja. Manapság pedig számos elemző tárgyalja a hazai jogállamiság hanyatlását,⁸ s hogy a joguralom (*Rule of Law*) ideálját felváltotta a jog által való uralkodás (*Rule by Law*) gyakorlata.⁹

Természetesen a társadalomtudományi vizsgálódásokban az eszmetörténeti kutatásoknak megvan a maguk sajátos szerepe és további igazolásra nem szoruló önértéke. Jelen recenzens mindig is nagyra becsülte azt a kitarító, aprólékos munkát, amivel Szabadfalvi József módszeresen feltérképezte ezt az eszmetörténeti korszakot. Az ilyesfajta kutatásoknak ez az aprómunkája, ami nélkül

⁸ Ld. például JAKAB, András – GAJDUSCHEK, György: „The Rule of Law, Legal Consciousness and Compliance” in *Hungarian Social Report 2019* (Budapest: TÁRKI 2019) 277–294., <https://doi.org/10.61501/trip.2019.15>.

⁹ Vö. Kriszta Kovács: „Constitutional Continuity Disrupted” in Margit FEISCHMIDT – Balázs MAJTÉNYI (szerk.): *The Rise of Populist Nationalism. Social Resentments and the Anti-Constitutional Turn in Hungary* (Budapest – New York: CEU Press 2019) 10–41.

valójában nem is lenne szabad eszme-történetet művelni. A recenzenst régtől zavarja az olyasféle megközelítés, amelyik minden korból igyekszik kiválogatni a „nagyokat”, és úgy bemutatni azokat, mint korszakos zseniket, homályban hagyva, hogy mindannyian eleven szellemi televényből nőttek ki. E konzseniális szellemi közeg elemzése nélkül pedig nem is nagyon lehetünk képesek hitelesen értelmezni a „nagyok” gondolatait. Ebből a szempontból Szabadfalvi művének értéke aligha vitatható.

Ettől függetlenül persze mindenkinek lehetnek „kedvencei”, vagy megtalálhatja a történetnek különösen érdekes csomópontjait. Nyilván az, hogy mit tartunk érdekesnek, nem más, mint a saját történetünk visszfénye. A recenzenst természetesen leginkább Horváth és Bibó idevágó gondolatai érdekelték a leginkább. Mindemellett kellemes meglepetés volt számára a felfedezés, hogy például Balogh Artúr és Egyed István az államelméleti gondolkodás hasonlóan nagyformátumú alakjai voltak, mint a korszak jogbölcséletének általa is ismert jeles mesterei.

Szabadfalvi József könyvének jelentőségét azonban éppen a jogállam napjainkban tapasztalható problémái fokozzák. Hiszen e nehézségekkel már a két világháború közötti időszak gondolkodói is szembesültek. Példaként elég itt csupán Egyed István 1943-ban papírra vetett gondolatát felidézniük:

„Az kétségtelen, hogy a mai helyzet a rendeleti jogalkotásnak kedvez; de az is bizonyos, hogy e helyzet az állami, társadalmi és gazdasági élet elfajulása. Természetes, hogy a jogalkotás mai rendszere is mutatja e válságos élet egészségtelenségét. Vigyázni kell azonban arra, hogy a beteges állapot ne váljon megszokottá, vagy egyenesen eseménnyé: hogy a közvélemény ne veszítse el hitét az alkotmányosság teljes visszaállításában, a jogállamiság győzelmében; hogy a kormány mai kivételes rendeletalkotó hatalma megtartsa kivételes és átmeneti jellegét s ne lépje át a feltétlenül szükséges mértéket.” (96. o.)

Tényleg, mióta is van nálunk veszélyhelyzet?

*H. Szilágyi István**

* Egyetemi tanár, PPKE JÁK, 1084 Budapest, Szentkirályi u. 28. E-mail: h.szilagyi.istvan@jak.ppke.hu.